

Antoni KOŻUCH

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. T. Kościuszki we Wrocławiu

Ewa KSIĄŻEK

Akademia Wychowania Fizycznego im. J. Kukuczki w Katowicach

Spółdzielnia socjalna jako forma przedsiębiorstwa społecznego

Synopsis: Najliczniejszymi podmiotami ekonomii społecznej są spółdzielnie socjalne. Ich funkcjonowanie reguluje ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. Spółdzielnia socjalna opiera się na zasadzie osobistego świadczenia pracy przez jej członków i służy ich potrzebom. W opracowaniu podjęto próbę ukazania istoty i roli sektora spółdzielczego w ekonomii społecznej.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, wykluczenie, spółdzielnia, spółdzielnia socjalna.

Wprowadzenie

Podstawową zasadą ekonomii społecznej jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, które dotyczy szczególnie trwale bezrobotnych, bezdomnych, uzależnionych i izolowanych. Ideą funkcjonowania podmiotów ekonomii społecznej jest prymat działania na rzecz członków (podopiecznych) nad maksymalizacją zysku. Ekonomia społeczna oparta jest na zasadach solidarności, partycypacji i samorządności, wspomaga proces budowy społeczeństwa obywatelskiego.

Najliczniejszymi podmiotami ekonomii społecznej są spółdzielnie socjalne, których funkcjonowanie reguluje ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych. Spółdzielnia socjalna, jako rodzaj spółdzielni pracy, opiera się na zasadzie osobistego świadczenia pracy przez jej członków. Tworzą ją w większości osoby zagrożone wykluczeniem społecznym ze względu na bezrobocie, niepełnosprawność czy chorobę psychiczną, które mają trudności w znalezieniu pracy. Spółdzielnia socjalna jako przedsiębiorstwo służy potrzebom swoich członków, którzy są jego właścicielami i sprawują nad nim kontrolę. Chcąc realizować swoją misję społeczną, spółdzielnie muszą generować zyski, które nie są celem zasadniczym, ale instrumentem niezbędnym do realizacji celów społecznych.

Celem opracowania jest próba ukazania istoty i roli sektora spółdzielczego w ekonomii społecznej.

1. Ekonomia społeczna – istota i zakres

Ekonomia społeczna to sfera aktywności obywatelskiej, która poprzez działalność ekonomiczną i działalność pożytku publicznego służy: integracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych społeczną marginalizacją, tworzeniu miejsc pracy oraz świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej ([1], s. 23).

Ekonomię społeczną można traktować jako segment działalności gospodarczej mieszczący się w trójkącie, którego boki wyznaczają: gospodarka rynkowa, społeczeństwo obywatelskie i państwo demokratyczne ([6], s. 9–11). Z powyższego wynika, że z założenia ma ona sprzyjać godzeniu odmiennych racjonalności przypisywanych rynkowi (racjonalność alokacyjna), państwu (racjonalność dystrybucyjna) i społeczeństwu (racjonalność solidarności) ([11], s. 12).

Ekonomia społeczna najmocniej związana jest z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego (trzeci sektor), jednocześnie mieszczą się w niej określone działania sektora publicznego (np. polityka zatrudnienia i polityka integracji społecznej) oraz sektora prywatnego (np. społeczna odpowiedzialność biznesu) ([15], s. 4). Ekonomia społeczna leży na styku trzech sektorów: publicznego, przedsiębiorców i organizacji pozarządowych. Należy ona do sfery gospodarki, jest szczególną formą przedsiębiorczości, a zatem musi ona odpowiadać podstawowym cechom sektora przedsiębiorców.

Od gospodarki prywatnej odróżnia ekonomię społeczną przede wszystkim to, że jej podmioty nie są nastawione na zysk, lecz na realizację celów społecznych, z których najważniejszym jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Natomiast od gospodarki publicznej ekonomię społeczną odróżnia to, że jej podmioty nie są kontrolowane przez administrację publiczną, zasadniczo nie oferują dóbr i usług publicznych, dostępnych dla wszystkich obywateli, lecz dobra i usługi, które bezpośrednio lub pośrednio przynoszą korzyści określonej grupie beneficjentów, którymi z zasady są osoby wykluczone ([6], s. 9–11).

Nadrzędną funkcją ekonomii społecznej jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Aktywizując te osoby i włączając je do gospodarki rynkowej, spółdzielnie przyczyniają się do podniesienia spójności społecznej i czynią to w tych obszarach marginalizacji, z którymi nie radzi sobie administracja publiczna. Podmioty ekonomii społecznej z założenia są zorientowane na integrację społeczną przez aktywizację zawodową i usamodzielnienie osób wykluczonych.

Ekonomia społeczna spełnia szereg dodatkowych funkcji prorozwojowych, a mianowicie: tworzy materialną podstawę dla działania organizacji obywatelskich, wzmacnia kapitał społeczny, służy regeneracji lokalnej przestrzeni publicznej, sprzyja urzeczywistnieniu idei obywatelskości oraz ułatwia reformowanie sektora usług publicznych ([16], [4]).

Ekonomia społeczna to specyficzna metoda działania, szczególnie rodzaj ekonomii. Jej podmioty prowadzą działalność gospodarczą, wykorzystując przy tym instrumenty ekonomiczne, podejmując ryzyko gospodarcze, zmierzając do rentowności. Z drugiej jednak strony nie kierują się zyskiem, ale wyznaczają i realizują ściśle określone cele społeczne. To właśnie poczucie misji i sprawiedliwości społecznej, działanie na rzecz członków, beneficjentów i klientów są wyznacznikami ich aktywności [7].

Ekonomię społeczną można scharakteryzować jako działalność zorientowaną na członków przedsięwzięcia. Zależnie od jego rodzaju, celem jest zaspokojenie określonych potrzeb: pracy i zapłaty, obniżenia kosztów utrzymania oraz współpracy i wymiany usług (wzajemność) z innymi członkami wspólnoty (będącymi w podobnej sytuacji). Podmiotowy charakter udziału w przedsięwzięciu ekonomii społecznej oferuje jego członkom przywrócenie godności przez aktywność i samodzielność ([8], s. 9–15).

W sferze ekonomii społecznej działają podmioty ekonomii społecznej, obejmujące cztery główne grupy:

- 1) przedsiębiorstwa społeczne, będące fundamentem ekonomii społecznej,
- 2) podmioty reintegracyjne, służące reintegracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym; formy te nie będą w żadnym przypadku przedsiębiorstwami społecznymi, ale mogą przygotowywać do prowadzenia lub pracy w przedsiębiorstwie społecznym, lub być prowadzone jako usługa na rzecz społeczności lokalnej przez przedsiębiorstwa społeczne,
- 3) podmioty sfery pożytku publicznego, które prowadzą działalność ekonomiczną, zatrudniają pracowników, choć ich działanie nie jest oparte na ryzyku ekonomicznym; są to organizacje pozarządowe prowadzące działalność odpłatną i nieodpłatną pożytku publicznego; podmioty te mogą stać się przedsiębiorstwami społecznymi, o ile podejmą działalność gospodarczą w określonym zakresie, podejmując również zobowiązania statutowe dotyczące dystrybucji zysku,
- 4) podmioty sfery gospodarczej, które tworzone były w związku z realizacją celu społecznego, bądź dla których leżący we wspólnym ich interesie cel społeczny jest racją działalności komercyjnej; są to podmioty, które nie spełniają wszystkich cech i warunków dotyczących działalności przedsiębiorstwa społecznego; grupę tę można podzielić na trzy podgrupy:
 - a) organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą, z której zyski wspierają realizację celów statutowych,
 - b) spółdzielnie, których celem jest zatrudnienie,
 - c) pozostałe spółdzielnie o charakterze konsumenckim i wzajemnościowym [8].

2. Spółdzielnia jako podmiot ekonomii społecznej

Spółdzielnia jest zarazem zrzeszeniem, jak i przedsiębiorstwem (bimodalny charakter). Powstaje pierwotnie jako zrzeszenie osób mających pewne określone potrzeby (zapewnienie sobie artykułów konsumpcyjnych, obsługi finansowej, mieszkań, pomocy w prowadzeniu gospodarstwa rolnego, warsztatu, miejsc pracy i tym podobne). Aby jednak mogła te potrzeby zaspokoić, musi prowadzić działalność gospodarczą, a więc stworzyć „nakładające się” na zrzeszenie przedsiębiorstwo, które powinno mieć zdolność przetrwania, utrzymania się na konkurencyjnym rynku ([1], s. 23). Spółdzielnia jest specyficznym przedsiębiorstwem, którego celem jest zaspokajanie potrzeb członków, którzy są jego właścicielami i sprawują nad nim kontrolę.

Aktualnie w Polsce istnieje 9 tys. przedsiębiorstw spółdzielczych, które zrzeszają ponad 8 mln członków i zatrudniają ok. 400 tys. pracowników ([14], s. 1). Spółdzielnie nadal mają wpływ na życie kilku milionów obywateli i zatrudniają znaczącą grupę pracowników. Spółdzielnie zatrudniają trzykrotnie więcej osób niepełnosprawnych niż w całej gospodarce narodowej (11,6% i 3,6%), a średni odsetek zatrudnionych kobiet w spółdzielniach wynosi 59%, podczas gdy w całej gospodarce – 45%. Spółdzielnie utrzymują w długoletnim zatrudnieniu osoby będące w wieku produkcyjnym niemobilnym lub w wieku emerytalnym (odsetek tych pracowników w spółdzielniach stanowi ok. 53%, podczas gdy w całej gospodarce narodowej tylko 36%). Spółdzielnie zatrudniają także więcej osób o niskim i średnim wykształceniu (zasadnicze zawodowe, średnie i policealne) niż cała gospodarka (odpowiednio 78% i 68,3%). Co najmniej 38% spółdzielni jest istotnym pracodawcą lokalnym ([14], s. 22).

Specyficzna istota spółdzielni przejawia się w realizowaniu przez członków wspólnych zasad wyrażających się w formułowaniu celów spółdzielni odmiennie od celów innych podmiotów prywatnych i w stosowaniu specyficznych instrumentów ich realizacji. Ta odmienność wynika z faktu, że spółdzielnia jest dobrowolnym zrzeszeniem, na zasadach demokratycznych, osób prowadzących działalność w interesie swoich członków. Spółdzielnie są formą zbiorowej działalności lokalnej społeczności. Działalność spółdzielni tworzy warunki do aktywności gospodarczej i społecznej. Realizują w różnym stopniu różne funkcje o charakterze samopomocowym, społecznym i socjalnym. Spółdzielczość może zatem łagodzić problemy społeczne i nierówności zamożności występujące w gospodarce rynkowej ([5], s. 14; [10], s. 72–83).

Międzynarodowy Związek Spółdzielczy (MZS) przyjął siedem wspólnych zasad spółdzielczych. Pierwsza z nich to zasada dobrowolnego i otwartego członkostwa postrzegana jako nadanie pewnych praw i obowiązków członkom, jak np. korzystanie ze świadczeń spółdzielni i wypełnianie obowiązków związanych z członkostwem. Druga zasada – demokratycznej kontroli członkowskiej – reguluje rolę członków w zarządzaniu spółdzielnią. Trzecia zasada dotyczy eko-

onomicznego uczestnictwa i współodpowiedzialności członków, która przejawia się tym, że członkowie wnoszą udziały i demokratycznie zarządzają majątkiem spółdzielni. Kolejna zasada wskazuje, że spółdzielnie są samorządowymi, samopomocowymi organizacjami zarządzanymi przez członków, nazywana jest zasadą autonomii i niezależności. Zasada oświaty, kształcenia i informacji dotyczy podnoszenia kwalifikacji zawodowych i świadomości członków oraz zwiększenia zdolności członków do rzetelnego sprawowania funkcji kontrolnych w ramach demokratycznego systemu wewnątrzspółdzielczego. Kolejna z zasad zwraca uwagę na współpracę na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym, dzięki czemu spółdzielnie podejmują wspólne inicjatywy, mogą obronić się przed monopolistycznymi praktykami. Siódma, ostatnia, zasada nakazuje spółdzielniom troszczyć się o społeczność lokalną ([5], [10]).

3. Spółdzielnie socjalne jako forma ekonomii społecznej

Spółdzielnia socjalna jako instytucja została wprowadzona do polskiego systemu prawnego na początku 2006 r. w wyniku uchwalenia ustawy o spółdzielniach socjalnych – jako instrument, który może być wykorzystywany w sytuacji, gdy aktywne metody zwalczania bezrobocia nie przynoszą zadowalających rezultatów. Inspiracją były włoskie rozwiązania dotyczące spółdzielni socjalnych, które wspierały lokalne społeczności w niwelowaniu wykluczenia społecznego wśród członków posiadających status takich jednostek, czyli niepełnosprawnych, długotrwale bezrobotnych, korzystających z pomocy społecznej i zatrudnienia wspomaganego, wychodzących z bezdomności, korzystających z programu readaptacyjnego jako emigranci ([12], s. 6).

Spółdzielnię socjalną od typowej spółdzielni pracy odróżnia jednak konieczność przekazania pozyskanych środków na cele statutowe. W przeciwieństwie do typowej spółdzielni, w której dywidendy są swobodnie przeznaczane na różne cele (decyzją Walnego Zgromadzenia), tutaj istnieją prawne ograniczenia takiej aktywności. Jest to korzystne rozwiązanie, ponieważ daje gwarancję, że środki nie będą marnotrawione, ale przeznaczane na rozwój danej instytucji, a tym samym również i całego ruchu ([13], s. 18).

Spółdzielnia socjalna jest specyficzną formą przedsiębiorstwa społecznego. Tworzą ją w większości osoby zagrożone marginalizacją. Praca w spółdzielniach socjalnych daje im szansę na aktywizację społeczną i zawodową, integrację, podniesienie swoich kwalifikacji. Spółdzielnia socjalna została pomyślana jako podmiot ekonomii społecznej, czyli jako instytucja, która prowadzi działalność, łącząc cele gospodarcze i społeczne. Ustawa o spółdzielniach socjalnych (Dz. U. 2006, nr 94, poz. 651 z późniejszymi zmianami) stwarza podstawy prawne do prowadzenia wspólnego przedsiębiorstwa osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym, którym szczególnie trudno byłoby rozpocząć i prowa-

dzić działalność gospodarczą samodzielnie. Członkowie spółdzielni socjalnej tworzą dla siebie miejsca pracy, zapewniając dochód sobie i swoim rodzinom, a poprzez wspólne działania zmieniają siebie i środowisko, w którym żyją – tworzą coś, co staje się ich wspólnym dobrem, za co są odpowiedzialni. W tym celu muszą współpracować, ucząc się podtrzymywania więzi międzyludzkich, odnajdywania się w rolach społecznych. Zdobywają również umiejętności, które w przyszłości mogą pozwolić na samodzielność zawodową.

Spółdzielnia socjalna powstaje zatem i działa ze względu na dwa podstawowe cele. Jednym jest wspólne prowadzenie przedsiębiorstwa, a drugim włączenie spółdzielców w życie społeczne i zawodowe, odbudowanie ich umiejętności tworzenia i podtrzymywania relacji zarówno w pracy, rodzinie, jak i w społeczności lokalnej. O szczególnym charakterze spółdzielni socjalnej decydują: typ osób, które mogą założyć spółdzielnię, osobista praca członków jako podstawa działalności spółdzielni oraz cele społeczne, tj.: społeczna i zawodowa reintegracja członków.

Spółdzielnia socjalna jest zrzeszeniem osób, w znacznie mierze zagrożonych wykluczeniem społecznym, które wspólnie, w oparciu o osobistą pracę, prowadzą przedsiębiorstwo i realizują cele społeczne oraz reintegracji zawodowej. Spółdzielnia socjalna jako forma działalności gospodarczej podlega tym samym przepisom co przedsiębiorstwa, m.in. prawu pracy, ustawie o rachunkowości, prawu podatkowemu, itd. Prowadzi działalność gospodarczą na zasadach rachunku ekonomicznego i za swoje zobowiązania odpowiada całym majątkiem.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 roku o spółdzielniach socjalnych stwierdza, że przedmiotem działalności spółdzielni socjalnej jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę członków. Osiągnięcie celu, dla jakiego jest powoływana, celu społecznej i zawodowej reintegracji osób ją tworzących, wymaga możliwości ich zatrudnienia. Konieczne jest ekonomiczne zaangażowanie członków spółdzielni i poczucie współodpowiedzialności za jej sukces ekonomiczny, bo tylko on może doprowadzić do sukcesu społecznego ([3], s. 39).

Poza działalnością gospodarczą spółdzielnia ma obowiązek prowadzić działania na rzecz aktywizacji społecznej członków (działania na rzecz odbudowania umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej) i zawodowej (działania mające na celu podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy), a także integracji członków. Może ponadto prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków i środowiska.

Przeprowadzone w 2010 r. przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej badania w ramach przedsięwzięcia „Monitoring spółdzielni socjalnych” wykazały relatywnie szybki wzrost liczby spółdzielni. Ich liczba w latach 2007 do 2010 wzrosła z 276 do 492, tj. wzrost o 78,3%. Świadczy to o dość dużym zainteresowaniu tą formą działalności.

Z badań wynika również, że kluczowym czynnikiem decydującym o powodzeniu działalności spółdzielni jest właściwe określenie przedmiotu działalności, który najczęściej uwarunkowany był posiadaniem przez członków wykształceniem i umiejętnościami (28,3% badanej populacji) oraz rozpoznaniem potrzeb rynkowych (26,7%). Polskie spółdzielnie socjalne zajmują się głównie świadczeniem usług. W badanej zbiorowości dominującym obszarem działalności były usługi z zakresu dom i ogród (43,0%), budownictwo (33,3%) oraz gastronomia (27,9%). Ważnym zagadnieniem z punktu widzenia poznawczego był fakt, że głównym odbiorcą produktów i usług były osoby fizyczne (37,0%), firmy prywatne (23,0%) oraz instytucje administracji publicznej (22,0%). Współpraca spółdzielni z firmami prywatnymi oparta jest o relacje biznesowe. Służy to lepszemu osiągnięciu celów społecznych i ekonomicznych. Wyniki badań pokazują, że większość spółdzielni zamierza poszerzyć zakres działalności gospodarczej (80,4%) w oparciu o posiadane zasoby i doświadczenia. Około połowa badanych spółdzielni ma opracowaną strategię rozwoju i stąd można wnioskować, że spółdzielnie socjalne działają w oparciu o nieformalne plany i ustalenia. Zwiększa to z jednej strony elastyczność spółdzielni w dostosowaniu się do rynku, ale z drugiej oznacza brak ukierunkowanych działań co do przyszłości. Środowisko spółdzielców jest aktywne w kształtowaniu przestrzeni społecznej. Liczba rodzajów działań społeczno-kulturalnych kształtowała się w badanych spółdzielniach średnio na poziomie 4,1. Działania te są kierowane do relatywnie wąskiego grona odbiorców – 86,0% badanych spółdzielni prowadziło działalność kulturalno-oświatową na rzecz swoich członków, a jedynie 67,1% badanych na rzecz środowiska [9].

Podsumowanie

Spółdzielnie socjalne mają duże perspektywy rozwoju – mogą bowiem stanowić źródło przepływu kompetencji pomiędzy członkami spółdzielni, jak również pomiędzy spółdzielnią a administracją samorządową i przedsiębiorcami. W przypadku administracji pozwalają one na osiągnięcie celu najważniejszego, jakim jest zmniejszenie strukturalnego bezrobocia w sytuacji, gdy inne formy zwalczania tego zjawiska wydają się nieskuteczne, a wydatki na cele społeczne związane z pasywnymi metodami oddziaływania, takimi jak zasiłki stałe i celowe z opieki społecznej, rosną niezwykle szybko.

Przedsiębiorcy, szczególnie ci działający na lokalnym rynku, w spółdzielni socjalnej powinni natomiast upatrywać nie konkurenta, lecz podwykonawcę. Dzięki temu ich produkt zyskuje na konkurencyjności, podobnie jak wizerunek samej firmy na zewnątrz – jako podmiotu działającego prospołecznie. Ma to szczególnie duże znaczenie dla klientów wywodzących się spośród lokalnej społeczności. W związku z powyższym należy upowszechnić spółdzielczość socjal-

ną nie tylko jako korzystną dla jej członków, ale przede wszystkim dla lokalnej wspólnoty społecznej i gospodarczej.

Literatura

- [1] Boczar K., *Zasady spółdzielcze*, „Roczniki Spółdzielczego Instytutu Badawczego”, Warszawa 1991.
- [2] Boguta W., *Przedsiębiorstwo spółdzielcze a spółka kapitałowa – różnice, przewagi, wady i problemy, specyfika zarządzania*, [w:] *Odmienność podmiotów spółdzielczych od spółek prawa handlowego*, materiały konferencyjne, II Spółdzielcze Forum Społeczno-Ekonomiczne, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2006.
- [3] Brzozowska J., *Spółdzielnia jako podmiot ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna” 2007, nr 1.
- [4] Defourny J., Michel S., Sophie A. *The Co-Operative Movement in Belgium: perspectives and Prospects*, Editions Luc Pire., Brussels 2002.
- [5] Dyka S., Grzegorzewski P., *Zarządzanie spółdzielnią*, Difin, Warszawa 2000.
- [6] Hausner J., *Ekonomia społeczna jako sektor gospodarki*, „Ekonomia Społeczna” 2007, nr 1.
- [7] Hausner J., Kwiecińska D., Pacut A., *Europejski model społeczny*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2006, nr 11.
- [8] Herbst K., *Perspektywy ekonomii społecznej*, „Ekonomia Społeczna” 2013, nr 1.
- [9] *Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2010–2011*, MPiPs, Warszawa 2010.
- [10] Kożuch A., *Specyfika spółdzielczego systemu zarządzania*, „Współczesne Zarządzanie” 2010, nr 3.
- [11] Kwaśnicki W., *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.
- [12] Matoga B., *Włoskie spółdzielnie socjalne realizują wiele usług komunalnych*, „Gazeta Samorządu i Administracji (Monitor Gospodarczy)” 2007, nr 25.
- [13] Pałys E., *Przedsiębiorstwa społeczne wzmacniają rozwój*, „Gazeta Samorządu i Administracji” 2005, nr 17.
- [14] *Raport o spółdzielczości polskiej*, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2010.
- [15] Rymcza M., *Stara i nowa ekonomia społeczna. Polska na tle doświadczeń europejskich*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.

- [16] Woolcock M., *Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework*, „Theory and Society” 1998, vol. 27.

Social Cooperative as a Form of Social Enterprise

Summary: The most numerous units of the social economy are social cooperatives. Their functions are governed by the Law of 27 April 2006. The social cooperative is based on the principle of personal labor of its members and serves their needs. The study attempts to release the essence and role of the cooperative sector in the social economy in Poland.

Keywords: social economy, social exclusion, cooperatives, social cooperatives.